

Novotný, František

Latinské výrazy pro pojem práce

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1952, vol. 1, iss. A1, pp. [136]-165

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101613>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK NOVOTNÝ

LATINSKÉ VÝRAZY PRO POJEM PRÁCE

Slovní zásoba jazyka bývá zpravidla představována v slovnících tak, že jeho slova jsou uspořádána podle abecedy a u každého jsou v jistém pořádku uvedeny a příklady doloženy jeho různé významy, vyjádřené slovy souznačnými, definicemi, opisy a pod.; tak tomu bývá v slovnících různojazyčných i jednojazyčných. Protože význam slova je souvislost slova s věcí, postupuje se tu v jistém smyslu od slova k věci, i když věc sama nemůže být ukázána a je představována zase slovy. Takový slovník učí tedy rozumět slovům. Představíme-li si řeč jako styk mezi mluvčím a posluchačem, hledí se při tomto postupu na potřeby posluchačovy; to platí i o styku mezi autorem a čtenářem. Protože se tu vykládá, co které slovo znamená (*σημαίνει*), můžeme říci, že se tu uplatňuje hledisko sémantické.

Avšak funkce slova jakožto nositele významu neboli jakožto jména věci se může pozorovat i s druhého hlediska. Můžeme pozorovat činnost toho, kdo mluví, se zřením na to, která a jaká slova volí pro to, co chce vyjádřit, tedy postupovat od věci k slovům, jako na př. postupuje Komenský ve svém *Ůrbis pictus*, když v textu jmenuje věci, představené vyobrazeními. Protože se při tomto postupu přihlíží k tomu, jak mluvčí (autor) věci jmenuje (*ὀνομάζει*), nazýváme toto hledisko onomastickým.

Podle toho je možná dvojí nauka o užívání slov k vyjadřování věcí, jednak sémantika, nauka o významu slov, jednak onomastika, nauka o jmenování věcí.¹

Ve filologickém bádání se až dosud poněkud jednostranně dává přednost hledisku sémantickému před onomastickým. Vskutku však je jmenování věcí činnost, která předchází před rozumění slovům, činnost mluvčího před činností posluchačovou, činnost autorova před činností čtenářovou. Mnohé zjevy týkající se významu slov, jako na př. tak zvaná metonymie, se snáze a lépe vysvětlí, když se na ně díváme s hlediska onomastického, to jest, když soustředíme pozornost na věc a zkoumáme, které a jaké jazykové prostředky má řeč k jejímu vyjádření. Tak bylo napsáno mnoho monografií onomastických, zejména od romanistů, germanistů a anglistů, na př. jakými názvy se vyjadřují vztahy příbuzenské, činnosti smyslů, jídlo a pití, řemesla a nástroje, zvířata a rostliny. Vyskytly se pokusy, spořádat všechn slovní materiál jednotlivých jazyků podle věcí. V tomto smyslu dokazuje Franz Dornseiff potřebu onomastických slovníků, kde by byla souznačná slova spořá-

dána podle věcí jimi označených.² Základem by tu musilo být vhodné roztržidění věcí (pojmu, představ). Pokusy o takové roztržidění se děly za různými účely a různými způsoby, zejména také se strany filosofů. Pro poznání anglického jazyka provedl takovou systematiku věcí a pojmovou synonymiku Peter R o g e t ve svém díle *Thesaurus of English Words and Phrases* (1. vyd. London 1852), jež se stalo vzorem pro „ideologické“ slovníky i jiných jazyků.

Předchůdci takových slovníků jsou starověká onomastika. Zachována jest věcně spořádaná řecká encyklopedie, kterou složil J u l i u s P o l l u x (II. stol. po Kr.), velmi důležitá pro řeckou terminologii různých oborů. U Římanů napsal Nonius Marcellus (kolem r. 300 po Kr.) spis *De compendiosa doctrina*, dílem lexikon, dílem onomastikon. Onomastického rázu jsou poslední knihy spisu *Origines* neboli *Etymologiae* biskupa Isidora ze Sevilly († r. 636), jenž významně přispěl k přenesení antické vzdělanosti do středověku.

Stanoviti onomastické skupiny v jednotlivých jazycích, srovnávati je mezi sebou a tím zjišťovati cesty lidského myšlení v užívání řeči, je velký úkol vědy o jazyce, která v nové době soustavněji než kdy jindy zkoumá souvislost mezi slovy a věcmi.

Tato naše studie pozoruje, jaké výrazové prostředky má latina, pokud ji známe z písemnictví, pro pojem práce v nejširším smyslu toho slova; volbu právě tohoto pojmu snad není potřebí odůvodňovat. Předložíme tu příslušný materiál, ježž arci nemůžeme vydávat za úplný, jen se zřením na význam slov samých, bez ohledu na jejich užívání u různých spisovatelů v různých dobách, tedy bez ohledu na jejich stilistické uplatňování. Příkladnými citáty z latinských spisovatelů ukazujeme, v jakých souvislostech se uvedené slovo vyskytuje; příklady výrazů složených zpravidla neuvádíme. Pojmové skupiny, o které tu jde, vytvoříme zčásti s pomocí mluvnických kategorií, jako je sloveso, substantivum, adjektivum, adverbium.

I. SLOVESA ZNAMENAJÍCÍ ČINNOST A NEČINNOST

1. *pracovati*: *opus facere*; *operari*; *pracovati o něčem*: *operam ponere* (*locare*) *in re*; *operam dare rei*; *operam conferre in (ad) rem*; *in manibus habere rem*; *manus admovere operi*

opus facere: Ter. Phorm. 250 *opus ruri faciundum*

operari, v pozd. lat. *operare* [*opus*]: Plin. Nat. h. 18, 40 (citát) *pessimum (esse patrem familias) qui sereno die sub tecto potius operaretur quam in agro*

operam ponere a pod.: Cic. Cluent. 157 *ut omnis mihi cura et opera posita sit in hominum periculis defendendis*; Off. 1, 19 *quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras conferunt*

in manibus habere a pod.: Cic. Cato 38 septimus mihi liber Originum est in manibus (pracuji o 7. knize)

manus admovere operi a pod.: Curt. 6, 7, 14 quales viri tam memorabili operi admoturi manus essent; o dokončení práce *summam (ultimam) manum imponere operi*

2. *pracovati namáhavě, trudit se: laborare; hmoždit se s něčím: moliri; namáhavě pracovati o něčem: laborem impendere in (ad) rem; sudare, exsudare, desudare; se terere; usilovně pracovati o něco: studere; urgere; incumbere labori*

laborare [labor]: Cic. Verr. 3, 121 quam diu intellegebant (aratores) sese sibi et populo Romano, non Verri et Apronio serere, impendere, laborare; s pŕaeverbii *allaborare* pracně přidávati, *collaborare* spolupracovati, *elaborare* dopracovávati se něčeho, vypracovávati něco, *illaborare* (namáhavě) pracovati o něčem; *laborare* o nevýrobní námaze na př. Cic. Tusc. 2, 35 (Marius) cum aestu magno ducebat agmen, laborabat

moliri [moles]: Cic. Nat. d. 2, 59 multitudo nec cessantium deorum nec ea, quae agant, molientium cum labore operoso ac molesto; Verr. 4, 95 horam amplius iam in demoliendo signo permulti homines moliebantur (hmoždili se); Verg. 3, 132 muros optatae molior urbis (stavím)

laborem impendere a pod.: Quint. 2, 4, 3 quid opus erat tantum studiis laboris impendere

sudare (vl. potiti se): Cic. Sest. 139 sudandum est iis pro communibus commodis; *exsudare*: Hor. Sat. 1, 10, 28 cum Pedius causas exsudet (v potu tváři provádí); Liv. 4, 13, 4 certamine quod ingens exsudandum esset; ib. 5, 5, 6 ut novus his instituendis exsudetur labor; *desudare*: Cic. Cato 38 in his (exercitationibus) desudans atque elaborans; Sen. Epist. 95, 37 sciet pro amicis desudandum esse ad extremum usque sudorem

se terere nebo *teri* (vl. tříti se, dříti se): Liv. 6, 8, 10 ne in opere longinquo sese tererent, srov. ib. 6, 27, 7 ut in armis terant plebem; *conteri*: Plin. Epist. 7, 5, 1 in foro amicorum litibus conteror; *conterere operam* (namáhati se): Ter. Phorm. 209 quid hic conterimus operam frustra?

studere: Caes. B. G. 6, 21 (Germani) a parvis labori ac durtitiae student; ib. 6, 22 agriculturae non student: Cic. Fin. 1, 60 sero sentiunt frustra se aut pecuniae studuisse aut imperiis aut opibus aut gloriae

urgere (vl. tlačiti, naléhati): Tib. 1, 9, 8 durum terrae rusticus urget opus; Verg. Aen. 9, 489 (veste) tibi quam noctes festina diesque urgebam; Hor. Epist. 1, 14, 26 urges non tacta lignonibus arva

incumbere labori: Sil. 4, 818 nostro incumbere labori; viz i VI 1^a)

3. *pracovati do noci, v noci: lucubrare; pracovati nepřetržitě ve dne v noci: opus diem noctemque continuare*

lucubrare [lucubrum svíčka, luceo, lux], (vl. pracovati při umělem světle):

Liv. 1, 57, 9 (Lucretiam) nocte sera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium sedentem inveniunt

opus diem noctemque continuare: Caes. B. c. 1, 62, 1 Caesar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo huc iam deduxerat rem

4. býti zaměstnán: *occupatum esse; operari; distineri; negotium mihi est*

occupare [ob a *capio*] (vl. zaujmouti, zaměstnati, zaneprázdniti); *occupari* býti zaujat, zaměstnán, zaneprázdněn; *occupatus* zaujatý, zaměstnaný, zaneprázdněný: Plaut. Pseud. 548 nequo te ad aliud occupes negotium; Liv. 27, 3, 8 (res) quae occupabant cogitationes hominum; Cic. Epist. 12, 30, 1 quamvis occupatus sis, otii tamen plus habes; Inv. 1, 35 quo in negotio, quaestu, artificio sis occupatus

operari (s dat.): Tib. 2, 1, 65 adsiduae tatrix operata Minervae (zaměstnaná prací Minervinou); Tac. H. 5, 20 (militem) caedendis materiis operatum (zaměstnaný kácením dříví)

distineri, vl. býti držen na různých místech: Cic. Epist. 12, 30, 2 distinebar maximis occupationibus

5. dělati, činiti, konati: *agere; facere, gerere*

agere (vl. hnáti před sebou): Cic. Nat. d. 1, 77 agentes aliquid et molientes deos; ib. 2, 132 aliud agendi tempus, aliud quiescendi; Acad. 2, 37 inter inanimatum et animal hoc maxime (interest), quod animal agit aliquid; — frequent. *agitare, actitare*; — s praeverbii (o dokonavém ději) *exigere, transigere, peragere*

exigere: Hor. C. 3, 30, 1 exegi monumentum aere perennius; *transigere*: Cic. Epist. 13, 14, 2 negotium conficiendum cures, ipse suscipias, transigas, operam des; *peragere*: Suet. Claud. 11, 3 Tiberio marmoreum arcum peregit (dokončil); Plin. Epist. 9, 1, 2 libros peregisti

facere: *facere* pontem (statuam, versus, impetum, dolorem); filium heredem *facere*; recte *facere*; *faciam* (ut) scias; Cic. Ac. 2, 22 quarum (artium) omne opus est in faciendo atque agendo; Vell. 2, 45, 1 neque dicendi neque faciendi modum; pass. *fieri*: Tac. Ann. 2, 33 decretum, ne vasa auro solida fierent; — frequent. *factitare*; — desid. *facessere* chtít dělati, usilovně dělati; — s praeverbii (o dokonavém ději) *conficere, efficere, perficere*

conficere: Cato Agr. 5, 7 opera omnia mature conficias face; Plaut. Persa 272 pensum meum quod datumst confeci

efficere: Plaut. Truc. 711 lepide efficiam meum ego officium; Cic. Att. 13, 26, 2 effeci epistulam ad Caesarem

perficere: Caes. B. c. 1, 41, 1 pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat reffectus: hunc noctu perfici iussit; Verg. Aen. 6, 629 susceptum perfice munus

gerere (vl. nésti, přenes vykonávati něco na způsob nesení břemene na se

vzatého): *susceptum negotium gerere* (Cic. Epist. 13, 5, 1); *negotium bene (male) gerere*; *magistratum gerere*; *rem bene (male) gerere* (o hospodaření, o válčení); *bellum gerere*; *rem publicam gerere* (býti činný ve správě obce); *maximas res gerere* vykonati veliké činy; Varro L. L. 6, 77 *imperator quod dicitur res gerere, in eo neque facit neque agit, sed gerit, id est sustinet, translatum ab his, qui onera gerunt, quod hi sustinent*; Cic. Lael. 86 ii, *qui suum negotium gerunt otiosi*; id. Cato 15 *quod (senectus) avocet a rebus gerendis*

6. z p r a c o (v á) v a t i : *subigere*; *facere*; *perficere*; *conficere*; *colere*; *exercere*; *dolare*

subigere [*sub a ago*], vl. podrobovati: Ov. Met. 11, 31 *boves presso subigebant vomere terram*, srov. Cic. Leg. agr. 2, 84 *glebis subigendis exercitati* (o půdě); Ov. Met. 6, 20 *digitis subigebat opus* (o vlně); Plin. Nat. h. 33, 99 *pelles subactae* (o kůži)

facere: Cic. Verr. 4, 37 *quod Apollonium omni argento optime facto spo-liasti*; na nápise (femina) *domum servavit, lanam fecit*

perficere: Plin. Nat. h. 35, 190 *in coriis lanisque perficiendis*; ib. 11, 283 *cibos perficere* (zažívatí)

conficere: Cic. Nat. d. 2, 158 (ovium) *villis confectis atque contextis*; ib. 2, 137 *cibus confectus coctusque*; Plin. Nat. h. 7, 191 *frumenta molere et conficere*

colere (o půdě: vzdělávati): *agrum colere*; absol. Verg. G. 1, 121 *pater ipse colendi haud facilem esse viam voluit*

exercere: Verg. G. 1, 220 *si triticeam in messem exercebis humum*, srov. Hor. Epod. 2, 3 *qui paterna rura bobus exercet suis*; Verg. Aen. 8, 424 *ferrum exercebant Cyclopes*; ib. 10, 808 *exercere diem* (konati denní práci)

dolare obráběti, zejm. otesávati, osekávati: Lucr. 5, 1267 *silvasque ut caedere possent materiemque dolare et levia radere tigna*; Cic. De or. 2, 54 *neque (Coelius) perpolivit illud opus, sed, sicut, potuit, dolavit*

7. v y r á b ě t i , v y t v á ř e t i : *fabricari*; *machinari*; *ingere*, *confingere*; s námahou vyráběti: *sudare* (básn.)

fabricari (básn. též *fabricare* [*faber*] vyráběti, hotoviti, dělati z kovu, dřeva, kamene: Cic. Rab. P. 7 *qui fabricatus gladium est*; Hor. Sat. 1, 3, 102 *armis, quae post fabricaverat usus*; Ov. Met. 8, 669 *fabricata fago pocula*

machinari [*machina*] strojiti, sestrojovati, důmyslně vytvářeti: Cic. Nat. d. 2, 149 *ad usum orationis incredibile est quanta opera machinata natura sit*; De or. 3, 174 *haec duo musici machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum* (vymyslili)

ingere: Cic. Off. 1, 157 *apium examina fingunt favos*; *confingere*: Plin. Nat. h. 11, 12 (apes) *favos confingunt et ceras*

sudare: Sil. 4, 436 *multo labore Cyclopum sudatus thorax*

8. n e p r a c o v a t i , n e b ý t i z a m ě s t n á n , b ý t i n e č i n n ý (bez přímé

příhany): *nihil agere*; *nihil habere negotii*; *desidere, desidem esse, desidem vitam agere* (viz též *deses* IV 1b); *quiescere, requiescere*; *remittere (se, animum)*; *cessare, otuari*; *in otio esse, otiosum esse, otium habere*; *vacare, vacuum esse*; *feriari*

desidere [*de a sedeo*], vl. vysedávati, nečinně seděti: Ter. Hec. 800 frustra ubi totum desedi diem; Suet. Caes. 4, 2 ne desiderare in discrimine sociorum videretur

quiescere a requiescere [*quies*] (vl. odpočívati): Cic. Nat. d. 2, 132 aliud agendi tempus, aliud quiescendi; Aug. Conf. 13, 37 tu autem, Domine, semper operaris et semper requiescis

remittere (se, animum): Nep. 7, 1, 4 (Alcibiades) simulac se remiserat, luxuriosus reperiebatur (= kdykoli si dopřál klidu); Liv. 27, 31, 1 rege per dies festos remittente animum

cessare [*cedo*] (vl. zastavovati se, otáletí): Cic. Nat. d. 3, 93 cur (mens divina) tam multos deos nihil agere et cessare patitur?

otuari [utvořeno k *negotiarum* podle *otium: negotium*] vl. trávití čas volný od veřejné činnosti, oddávati se klidu: Cic. Off. 3, 58 C. Canius cum se Syracusas otiandi, ut ipse dicere solebat, non negotiandi causa contulisset; Hor. Sat. 1, 6, 128 domesticus otior

vacare (vl. býti prázden, zvl. míti prázdnost, nebýti zaměstnán): Cic. Att. 12, 38, 2 scribes aliquid, si vacabis

feriari [*feriae*] vl. světití svátek, zachovávatí sváteční klid: Macrob. Sat. 1, 2, 1 scio te enim non ludo, sed serio feriari; Hor. C. 4, 6, 14 male feriatos Troas (nehod oddané svátečnímu klidu)

II. SUBSTANTIVNÍ VÝRAZY PRO ČINNOST A NEČINNOST

1. práce: *opus*; *opera*; *opificium*; *officium*; *operatio*; meton. *manus*; odborná práce, řemeslo, umění: *ars*

opus (práce jako činnost; často konkrétně dílo): *opus facere* (*peragere, differre, quaerere, exigere, impedire, sistere*); Hor. Epist. 1, 1, 20 n. dies longa videtur opus debentibus (kdo jsou povinni práci); Arnob. 3, 13 manus ministras operum; — o práci zemědělské: Cato Agr. 5, 7 opera omnia mature conficias face; Ov. Met. 7, 538 n. concidere infelix validos miratur arator inter opus taurós; Plin. Nat. h. 8, 179 Carici quoque (boves) excellentes in opere narrantur; — o práci stavební: Liv. 1, 55, 3 inter principia condendi huius operis (o stavbě chrámu); — o práci vojenské: Caes. B. c. 2, 26, 3 (Curio) ab opere deductis legionibus aciem instruit; Liv. 21, 11, 3 fessum militem proeliis operibusque habebat; — o práci umělecké: Cic. Verr. 4, 32 hydriam Boethi manu factam praeclaro opere et grandi pondere

opera [kolekt. k *opus*, srov. *ora*: *os*] práce, přičinění, služba pomoc: *operam dare* (*sumere, conferre, exigere, polliceri*); Cic. Off. 1, 150 inliberales

et sordidi quaestus mercennariorum omnium, quorum operae, non quorum artes emuntur (práce rukou . . . práce umělecká); démin. *opella*: Lucr. 1, 1114 haec sic pernosces parva perductus opella (dáš-li si jen trochu práce)

opificium [*opifex*] konání práce, práce, zaměstnání: Varro R. r. 3, 16, 20 (o včelách) nisi opifici eas urget tempus

officium [z *opificium*] obyč. služba, povinnost, ale druhdy i v pův. významu práce, úkon: Sall. Cat. 4, 1 agrum colundo aut venando, servilibus officiis, intentum aetatem agere

operatio [*operor*]: Plin. Nat. h. 11, 61 o práci včel a ib. 11, 80 o práci pavouků

manus (vl. ruka): Cic. Verr. 3, 199 (nummos) quos non aratro aut manu quaerit (práci svých vlastních rukou); leckdy o lidské ruce, t. j. práci, proti dílu přírody: Cic. Verr. 2, 4 (urbs) quae cum manu munitissima esset, tum loci natura terra ac mari clauderetur; přenes. Sen. Epist. 115, 2 oratio circumtonsa et fucata et manu facta (umělkovaná)

2. práce jakožto námaha: *labor*; *aerumna*; hmoždění se s něčím: *moles*, *molitio*, *molimen*, *molimentum*; *sudor*; usilovná práce, horlivost: *studium*

labor: gravis labor; levior labor; Herculis labores; belli labores; — často o těžké práci zemědělské: Verg. G. 1, 118 (o orání) hominumque boumque labores (srov. franc. *labour* obdělávání polí, orání); — o práci včel Plin. Nat. h. 11, 59 apes opere et labore praestantes

aerumna útrapa, trud, lopota: Cic. Fin. 2, 118 vel Herculis perpeti aerumnas (Herkulovy práce), sic enim maiores nostri labores non fugiendos tristissimo tamen verbo aerumnas etiam in deo nominaverunt; Plaut. Epid. 179 neque sexta aerumna acerbior Herculi quam illa mihi obiectast; Pacuv. zl. 276 R. lapit cor cura, aerumna corpus conficit

moles: Liv. 25, 11, 17 plaustris transveham naves haud magna mole (bez velké námahy); Verg. Aen. 1, 33 tantae molis erat Romanam condere gentem; Tac. Ann. 13, 35 Corbuloni plus molis adversus ignaviam militum quam contra perfidiam hostium erat

molitio [*molior*]: Cic. Nat. d. 1, 19 quae molitio, quae ferramenta . . . qui ministri tanti muneris fuerunt (o budování světa)

molimen, *molimentum* [*molior*]: Lucr. 4, 902 trudit agens magnam magno molimine navem; Caes. B. G. 1, 34 sine magno commeatu atque molimento

sudor (vl. pot): Enn. u Cic. Off. 1, 61 sine sudore et sanguine (bez námahy a nebezpečí); aliterachní spojení *sudore et sanguine* je běžné, na př. Cic. Agr. 2, 16 plurimo sudore et sanguine partam libertatem, srov. Liv. 2, 48, 2; 7, 38, 6; Sen. Epist. 67, 12 virtus, quae nobis non thure nec sertis, sed sudore et sanguine colenda est; Cic. Font. 12 (Galli) multo eius (M. Fonteii) sudore ac labore sub populi Romani imperium ceciderunt; Tac. Germ. 14 (Germanis) pigrum et iners videtur sudore acquirere, quod possis sanguine parare; Cic.

De or. 1,257 stilus tuus multi sudoris est; Quint. 6, 4, 6 ambitiosus declamandi sudor

studium: Hor. Epist. 1, 7, 85 (rusticus) immoritur studiis (Jiráni: k smrti se dře)

3. práce do noci, v noci: *lucubratio*

lucubratio [*lucubro*]: Cic. Nat. d. 1, 94 ista sunt tota commenticia, vix digna lucubratione anicularum; Cato Agr. 37, 3 per hiemem lucubratione haec facito

4. z a m ě s t n á n í: *occupatio*; *negotium*

occupatio [*occupo*]: Cic. Epist. 10, 28, 3 quamquam eram maximis occupationibus impeditus; Att. 3, 20, 2 ab omni occupatione (te) expedisti

negotium [z *negovaného otium*: * *mihi nec otium est*] zaneprázdnění, zaměstnání, činnost, zejména veřejná (politika, soudy, obchody): *negotium* suscipere (transigere, administrare, procurare); Hor. Epod. 2, 1 nn. qui procul negotiis.. paterna rura bobus exercet suis; — odvozeniny *negotiari*, *negotiator*, *negotiatio* mají jeň zvláštní význam obchodovati, obchodník, obchodování

5. d ě l á n í, k o n á n í, jednání, činnost, provádění: *actio*, *actus*; *factio*, *factura*; *confectio*, *confectura*; *effectio*, *effectus*; *perfectio*, *perfectus*

actio [*ago*]: Cic. Off. 1, 19 virtutis laus omnis in actione consistit

actus [*ago*] (za cis. doby = činnost): Quint. 2, 18, 4 cum ab actu, id est opera recesserunt

factio, *factura* [*facio*] děláání, způsob děláání, údělek: testamenti *factio*; — o způsobu jednání Plaut. Bacch. 843 (= Rud. 1371) quae haec factio est?; — o způsobu udělání Gell. 13, 30, 2 forma omnis et modus et factura quaedam corporis totius

confectio, *confectura* [*conficio*] udělání, zhotovení: Cic. Cato 2 huius libri *confectio* (sepsání); Plin. Nat. h. 13, 75 chartae *confectura*

effectio, *effectus* [*efficio*] provedení, provádění, vykonávání (Cic. Fin. 3,24 artis *effectio*; Liv. 21, 7, 6 postquam ad effectum operis ventum est (o obléhacím stroji)

perfectio, *perfectus* [*perficio*] Cic. Marc. 25 *perfectio* maximorum operum; Vit. 1, 2 si interiora *perfectus* habuerint elegantes

6. z p r a c o v á (v á) n í: *subactio*; *confectio*; *cultus*, *cultura*, *cultio*

subactio [*subigo*]: Vit. 2, 4, 3 fluviatica (harena) *subactionibus* recipit soliditatem; ib. 7, 3, 7 liaculorum *subactionibus* fundata soliditate; Arnob. 3, 13 ciborum *subactiones* (žvýkání)

confectio [*conficio*] Cic. Nat. d. 2, 134 *escarum confectio* (rozžvýkání)

cultus, *cultura*, *cultio* [*colo*] vzdělávání, zejména *agri* pole: Cic. Agr. 2, 88 *aratores cultu agrorum defessi*; Tusc. 1, 45 *regiones omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes*; Cic. De or. 2, 88 sicut in vitibus nova sarmenta *cultura* excitantur; — samo *cultura* druhdy = *cultura agri* vzdělávání pole, zemědělství: Hor. C. 3, 24, 14 *nec cultura placet* (Getis) *longior annua*; Varro

R. r. 1, 18, 7 *bivium nobis ad culturam dedit natura, experientiam et imitationem*; pl. *culturae* o jednotlivých pracích zemědělských: Colum. 11, 1, 30 *si unum opus tardius quam oporteat peractum sit, ceterae quoque quae sequuntur culturae post iusta tempora serius adhibentur*; — *cultio*: Cic. Cato 56 *qui se agri cultione oblectabant*

7. vyrábění: *fabricatio, fabrica*

fabricatio [*fabricor*]: Vitruv. 2, 1 *aedificiorum fabricationes* (stavby); Cic. Nat. d. 2, 133 *fabricatio hominis* (složení)

fabrica [*faber*] řemeslné (umělecké) vytváření, odborná práce: Cic. Nat. d. 1, 53 *natura effectum esse mundum, nihil opus fuisse fabrica*

8. nepracování, nečinnost: *desidia; quies, requies; cessatio; otium; vacatio*

desidia [*desideo*] nečinné sedění, nečinnost, zahálka: Plaut. Trin. 650 *corde expelle desidiam tuo*; Cic. Sest. 103 *ab industria plebem ad desidiam avocari*
quies, requies klid, pokoj, odpočinek: Caes. B. c. 2, 14 *cum alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset*; Verg. Aen. 3, 393 *is locus urbis erit, requies ea certa laborum*

cessatio [*cesso*] otálení, nečinnost: Plaut. Poen. 925 *ita negotium institutumst: non datur cessatio*; Cic. Nat. d. 1, 102 *Epicurus nihil cessatione melius existimat*

otium prázdeň (čas volný zejména od veřejné činnosti v politice, na soudech a v obchodu, který však může být vyplněn činností soukromou, jako zvláště studiem a činností literární, srov. řec. *σχολή*; proto se vyskytuje v protikladu netoliko proti *negotium*, nýbrž i proti *desidia* a *inertia*): Cic. Brut. 8 *quo tempore aetas nostra tamquam in portum confugere deberet non inertiae neque desidiae, sed otii moderati atque honesti*; Cic. Arch. 3 (persona) *quae propter otium ac studium minime iudiciis periculisque tractata est*; proti *labor* na př. Sall. Cat. 37, 7 (iuventus) *urbanum otium ingrato labori praetulerat*

vacatio prázdnost (od povinné činnosti): Cic. Nat. d. 1, 53 *nos autem beatam vitam in omnium vacatione munerum ponimus*

III. SUBSTANTIVA ZNAMENAJÍCÍ ČINITELE

1. pracovník: *qui opus facit; operarius; opera; operator; opifex; artifex; faber; fabricensis; manus* (meton); výrazy s určením oboru práce

operarius [*opera*] pracovník, dělník, řemeslník: Cato Agr. 10 *habere oportet operarios quinque*; Cic. S. Rosc. 120 *homines paene operarios* (= kteří jsou schopni jen k hrubým pracím); De or. 1, 263 *operarium nobis quendam oratorem facis* (řemeslného)

opera (vl. práce), meton. pracovní síla, dělník, zvl. v pl.: Cic. Phil. 1, 22 *operarum mercennariae*; Colum. 3, 21 *plures operas conducere*; sg. Hor. Sat. 2, 7, 118 *accedes opera agro nona Sabino*

operator [*operor*]: Tert. Apol. 23, 13 cum omnibus cultoribus et operatoribus suis

opifex [*opus a facio*] řemeslník, umělec: Cic. Off. 1, 150 opifices omnes in sordida arte versantur; Hor. Sat. 1, 3, 132 n. sapiens operis optimus omnibus est opifex

faber (odborný pracovník, který zpracovává tvrdé hmoty, kámen, kovy, dřevo): Cic. Verr. 5, 48 Capitolium publice coactis fabris operisque imperatis gratis exaedificari atque effici potuit

fabricensis [*fabrica*]: Amm. 31, 6, 2 imam plebem cum fabricensibus productam in eorum armavit exitium; Cod. Iust. 11, 10, 5 iure provisum est fabricenses artibus propriis inservire

artifex [*ars a facio*] odborný pracovník, řemeslník, umělec: Liv. 29, 35, 8 (tormenta) nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant; Sen. Epist. 9, 7 artificii iucundius est pingere quam pinxisse

manus pracující ruka, meton. pracovník: Verg. Aen. 11, 329 nos. aera, manus, navalia damus; Plin. Epist. 10, 41, 2 hoc opus multas manus poscit

výrazy s určením oboru práce: pracovník na poli *cultor agrorum*; na vinici *vinitor* [*vinum*]; na opevňovacích pracích *munitor* [*munio*]; v dílně *offinator* (*officina*), *fabricensis* [*fabrica*]

2. činitel, dělatel: *actor*; *factor*, *perfector*, *-fex*

actor [*ago*] (zejm. kdo něco koná, provádí veřejně): *actor causae*; Cic. Sest. 61 dux, auctor, actor rerum illarum fuit

factor [*facio*]: Plaut. Curc. 297 et datores et factores omnis subdam sub solum; Tert. Anim. 4 factor ipse parens facti potest dici; — v zemědělství lisovač oleje: Cato Agr. 145, 2 factores, qui oleum fecerint; ib. 13, 1 tertius servus una cum factoribus uti cubet

perfector [*perficio*] dokonavatel, zdokonalovatel: Ter. Eun. 1035 voluptatum inventor, inceptor, perfector

-fex [*facio*] (jen jako druhá složka v složeninách): *artifex*, *aurifex*, *carnifex*, *opifex*, *pontifex*

3. zpraco (v á) vatel: *confector*

confector: Firm. Math. 3, 8, 7 confectores coriorum

4. výrobce, hotovitel; tvůrce, strůjce: *opifex*, *fabricator*; *machinator*; *molitor*; *factor*, *effector*

opifex [*opus a facio*]: Cic. Nat. d. 1, 18 opifex aedificatorque mundi

fabricator [*fabricor*]: Cic. Ac. 2, 120 minutorum opusculorum fabricator

machinator [*machinor*] strojitel, sestrojovatel: Liv. 24, 34, 2 Archimedes erat inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque

molitor [*molior*]: Ov. Met. 8, 302 primae ratis molitor Iason

factor [*facio*]: Pallad. 1, 6, 2 ferrarii, lignarii, doliorum cuparumque factores; Vulg. Is. 29, 16 dicet opus factorio suo

effector [efficio]: Cic. Tim. 17 *effector mundi et molitor deus*; — fem. *effectrix*: Cic. Fin. 2, 55 *est enim (pecunia) effectrix voluptatum*

IV. VÝRAZY PRO STAV OSOB A VĚCÍ VZHLEDEM K PRÁCI

1a) *pracující, zaměstnaný: negotiosus, inotiosus; occupatus; distentus*

negotiosus [negotium]: Plaut. Merc. 191 *negotiosi eramus nos nostris negotiis*

inotiosus [in a otiosus] (bez prázdně, srov. řec. ἀσχολος): Quint. 11, 3, 183 *esse hanc inotiosam actionem (sporné čtení)*

occupatus [occupo]: Cic. Epist. 12, 30, 1 *quamvis occupatus sis, otii tamen plus habes*

distentus [distineo]: Cic. Quint. fr. 3, 8, 3 *etsi distentus cum opera, tum animo sum multo magis*

b) *nepracující, nezaměstnaný, nečinný: otiosus; deses; non occupatus; vacuus* (sc. negotio, labore, opere); *inoperatus; feriatu; immunis otiosus [otium]:* Cic. Off. 3, 1 P. Scipionem dicere solitum scripsit Cato numquam se minus otiosum esse quam cum otiosus esset (dvojsmysl: nečinný vůbec... nezaměstnaný veřejnou činností)

deses [desideo] nečinně sedící, nečinný: Liv. 3, 68, 8 *sedemus desides domi mulierum ritu inter nos altercantes*; (s příhanou) Tac. H. 2, 21 *illi ut segnem et desidem militem increpabant*

vacuus (vl. prázdný); volný (od zaměstnání): Hor. C. 1, 32, 1 *siquid vacui sub umbra lusimus tecum*

inoperatus [in a opera]: Tert. Marc. 2, 11 *nec natura enim inoperatam debuit continuisse bonitatem*

feriatu [feriae] (vl. svätící svátek), nepracující: Cic. De or. 3, 58 *illi a negotiis publicis aut temporibus exclusi aut voluntate sua feriatu*

immunis [in a munia] (vl. prostý povinností): Ov. Met. 4, 5 *immunes operum famulas*

2a) *udělaný, zpracovaný, vypracovaný, provedený: factus, confectus, perfectus, effectus; elaboratus; udělaný ve význ. ne přirozený: facticius; udělaný odborně, umělecky: fabrilis*

factus a složeniny: Cic. Verr. 2, 50 *statua ex aere facta*; Nat. d. 2, 158 *ut earum (ovium) villis confectis atque contextis homines vestiuntur*; Brut. 126 *praeclare inchoata multa, perfecta non plane*; Quint. 5, 13, 34 *ut pro effectis relinquunt vixdum inchoata*

elaboratus: Cic. Brut. 214 *ei unum illud habebant dicendi opus elaboratum; s významem 'uměle provedený' Or. 84 elaborata concinnitas*

facticius: Plin. Nat. h. 31, 91 *qui fucus aqua deprehenditur diluente facticium colorem*

fabrilis [*faber*]: Varro R. r. 1, 14, 4 *fabrile saepimentum et novissimum, maceria*; Ov. Am. 1, 9, 39 *Mars quoque deprensus fabrilia vincula sensit*

b) neudělaný, nezpracovaný: *infectus; illaboratus; inoperatus infectus*: Verg. Aen. 10, 527 *sunt auri pondera facti infectique mihi*

illaboratus: Sen. Epist. 90, 40 *terra ipsa fertilior erat illaborata*; Quint. 4, 1, 60 (oratio) *simplici atque illaboratae similis*

inoperatus: Ambros. De fide 3, 14, 113 (dixit) *inoperatum atque increatum Verbum... ex patre natum*

3 a) snadný k zpracování (k provedení), poddajný: *facilis*

facilis [*facio*]: Tib. 1, 1, 40 *pocula de facili composuit luto (tvárná hlína)*; Ter. Heaut. 704 *res factu facilis*

b) nesnadný k zpracování (k provedení), pracný, obtížný: *difficilis; operosus; laboriosus, laboratus; molestus; negotiosus; aerumnabilis; arduus*

difficilis: Iuv. 13, 213 *difficilis cibus (nestravitelný)*; Caes. B. G. 1, 6, 1 *difficile iter*

operosus [*opera*]: Cic. Nat. d. 2, 59 *cum labore operoso ac molesto*; Leg. 2, 64 *ne quis sepulchrum faceret operosius, quam quod decem homines effecerint triduo*

laboratus (s význ. namáhavý): Tert. Vel. virg. 10 *custodia laborator*
Cic. Tusc. 2, 36 *his laboriosis exercitationibus*

molestus [*moles*]: Cic. Nat. d. 1, 52 *ne ille (deus) est implicatus molestis negotiis et operosis*

negotiosus [*negotium*]: Cic. Mur. 18 *tu illam Ostiensem (provinciam habes) non tam gratiosam et illustrem quam negotiosam et molestem*; Aug. Retr. 1, 17 1 *in hoc negotiosissimo ac difficillimo opere*

aerumnabilis [*aerumna*]: Apul. Met. 1, 1 *Quiritium indigenum sermonem aerumnabili labore aggressus excolui*

arduus (vl. příkrý): Cic. Or. 33 *magnum opus et arduum conamur*; Hor. C. 1, 3, 37 *nil mortalibus ardúi est*

4 a) snadnost: *facilitas*

facilitas [*facilis*]: Plin. Nat. h. 21, 178 *facilitas soli (snadná zpracovatelnost)*; ib. 21, 167 *folia... facilitatem pariendi praestant (usnadňují porod)*; Tac. Ann. 15, 17 *facilitas camporum (schůdnost)*

b) nesnadnost: *difficultas*

difficultas [*difficilis*]: Caes. B. G. 4, 17, 2 *summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis*; ib. 7, 56, 2 *viarum difficultas impediabat*

5 a) snadno: *facile, faciliter; haud difficulter; sine (ullo) labore; sine negotio; nullo negotio*

facile: Varro R. r. 1, 9, 7 *terra quoque cum fodiatur facile frietur*

faciliter: Vitr. 1, 4, 3 ferrum in fornacibus ita mollescit, uti in omne genus formae faciliter fabricetur

b) nesnadno, obtížně, snámahou: *difficulter, difficiliter; laboriose; operose; aegre; moleste; magno labore; magno opere*

difficulter: Caes. B. c. 1, 62, 1 etsi difficulter atque aegre fiebat

difficiliter: Colum. 5, 7, 1 ubi aliae arbores difficiliter comprehendunt (sc. solum)

laboriose: Cels. 5, 17, 2 laboriose conferuntur ea, ex quibus emplastra fiunt

operose: Cic. Or. 149 ut fiat quasi structura quaedam nec tamen fiat operose

aegre: Cic. Cato 72 omnis conglutinatio recens aegre, inveterata facile divellitur

V. VÝRAZY PRO OKOLNOSTI A VÝSLEDEK PRÁCE

1. předmět práce, pracovní úkol, (povinný) úkon: *munus; munia; officium; pensum; meton. dies*

munus: (povinný) úkon, úkol, povinnost: Lucr. 1, 29 fera moenera militai; Cic. Sull. 55 munere servili

munia, -ium: Cic. Sest. 138 qui suis cervicibus tanta munia sustinent

officium [z *opificium* od *opifex*] úkon, práce, služba, povinnost: Plaut. Stich. 39 n. omnis sapientis suom officium aequomst colere et facere

pensum [*pendo*] vl. co jest odváženo, spec. vlna služkám na den odvážená a určená k spředení, denní úkol, vůb. úkol, práce: o vlně Verg. G. 1, 390 nocturna ... carpentes pensa puellae, srov. ib. 4, 348 dum fuis mollia pensa devolvunt; Plaut. Merc. 396 nn. (o pracích služby) nil opust nobis ancilla nisi quae textat, quae molat, lignum caedať, pensum faciat, aedis verrat, vapulet, quae habeat cottidianum familiae coctum cibum; Cic. De or. 3, 119 nunc ad reliqua progrediar meque ad meum munus pensumque revocabo

dies ve význ. denní práce: Verg. Aen. 10, 808 exereere diem konati denní práci

2. výsledek práce, výkon, dílo, čin: *opus; opera, actio, actus, acta; facinus, factum, factus, factura, -ficium; effectus, effectum; res gestae*

opus dílo (řemeslné, umělecké) spisovatelské, vědecké, srov. řec. *ἔργον*): Cic. Verr. 4, 126 Silanionis opus tam perfectum, tam elegans, tam elaboratum; Verg. Ecl. 3, 37 pocula fagina, opus Alcimedontis; Liv. 1, 29, 6 (Romanus) una hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit; Hor. Epist. 2, 1, 249 vatis opus (dílo básnické); — demin. *opusculum* dílko: Hor. Epist. 1, 19, 35 mea cur ingratus opuscula lector laudet ametque domi

opera: Plaut. As. 425 iussin columnis deici operas araneorum? (= pavučiny); — zvl. s významem denní výkon, pracovní den: Varro R. r. 1, 18,

2 quaternis operis singula iugera confodere; Colum. 2, 13 cetera legumina occupant operas sexaginta, id est, menses duos

actio [*ago*] úkon, čin, skutek: Cic. Off. 2, 3 scriptis actiones nostras mandaremus; za cis. doby i *actus*, -*ūs* čin: Lucan. 8, 807 adde actus tantos monumentaque maxima rerum

acta, -*ōrum* [*ago*] (sg. zřídka) výkony, činy: Cic. De or. 2, 63 quoniam in rebus magnis consilia primum, deinde acta, postea eventus exspectantur; Ov. Met. 9, 134 acta magni Herculis

facinus [*facio*] (význačný) čin: Sall. Cat. 2, 9 qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit; v klas. latině obyčejně zlý čin, zločin: Cic. Nat. d. 3, 46 Furiae sunt vindices facinorum et sceleris

factum: Ov. Her. 10, 60 non hominum video, non ego facta boum (práce, o nevzdělané půdě); obyčejně čin, skutek: Plaut. Capt. 429 te experiri et opera et factis volo; Verg. Aen. 11, 812 conscius audacis facti; Sall. Iug. 64, 5 neque facto ullo neque dicto abstinere; Liv. 45, 24, 4 non distinguimus voluntatem a facto

factus, -*ūs* (vl. výkon) má odborný význam 'míra vytačeného oleje', srov. *factor*: Colum. 12, 52, 19

factura dílo: Ambros. De fide 3, 14 quod non operis factura sit Filius, sed Verbum genitum potestatis aeternae; Passio coron. 7 adoramus facturam manuum nostrarum; Aug. Contra Fel. p. 850, 23 sic est anima ex deo, quomodo factura ex artifice

-*ficiūm* [*facio*] jen jako druhá složka v složeninách, na př. *aedificium*, *artificium*, *beneficium*, *maleficium*

effectus, -*ūs* [*efficio*] výkon, účinek: Cic. Tusc. 2, 3 effectus eloquentiae est audientium approbatio

effectum účinek (proti příčině, *causa*): Cic. Top. 11

res gestae (= *gesta*, -*ōrum* Nep. 13, 4, 6 a 23, 13, 3) [*gero*] činy: Cic. Fin. 5, 52 res gestas audire et legere

3. z působ udělání, údělek, provedení, práce: *opus*; *manus opus*: Cic. Verr. 4, 46 haec omnia antiquo opere et summo artificio facta; Ov. Met. 2, 5 materiam superabat opus

manus ruka, meton. práce, umění: Verg. Aen. 1, 455 artificumque manus intra se operumque laborem miratur

4. pracoviště, dílna, pracovna: *locus in quo opus fit*; *officina*; *fabrica*; *ergasterium*, *ergastulum*; *studium*

officina [z *opificina*, jež je Plaut. Mil. 880] dílna: Caes. B. c. 1, 34, 5 armorum officinas in urbe instituerant; Hor. C. 1, 4, 8 graves Cyclopi officinas; obrazně Cic. Brut. 32 quasi ludus quidam atque officina dicendi

fabrica [*faber*]: Cic. Nat. d. 3, 55 Vulcanus qui Lemni fabricae traditur praefuisse; — demin. *fabricula* dílnička

ergasterium [řec. *ἐργαστήριον*] dílna: Isid. Orig. 15, 6, 1 *ergasterium locus est, ubi opus aliquod fit*

ergastulum [z řec. *ἐργαστήρις* dělník], robotárna, pracovní vězení (pro otroky, zajatce a provinilce): Cic. Sest. 134 *cum homines ex ergastulis emptos nominibus gladiatoriiis ornarit*; Cluent. 21 *adulescentulus bello Italico captus in Q. Sergi senatoris manus incidit et apud eum fuit in ergastulo*; Liv. 7, 4, 5 *crimini (Manlio) tribunus dabat, quod filium in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit*

studium [*studeo*] (vědecká) pracovna: Capitol. Marc. Aur. Anton. phil. 26 *apud Aegyptios civem se egit philosophum in omnibus studiis, templis, locis*

Pozn. Jako vtíp je utvořeno Plaut. Bacch. 376 *desidiabulum [desidia]* s významem místo, kde se nečinně sedí, zahál': tua flagitia 'aut damna aut desidiabula

5. pracovní doba, pracovní den: *dies negotiosus; opera*; — doba nepracování: *otium, tempus otii, tempus otiosum, tempus negotiis vacuum; feriae*

dies negotiosus: Tac. Ann. 13, 41 *oportere dividi sacros et negotiosos dies opera* pracovní den (vzhledem k výkonu, viz V 2); — někdy čas k práci, pokdy, možnost práce: Plaut. Merc. 286 *dicam si videam tibi esse operam aut otium*; Mil. 252 *occupatast; operae non est*; Cic. Quint. fr. 3, 4, 4 *de verbis, quos tibi a me scribi vis, deest mihi quidem opera, quae non modo tempus, sed etiam animum vacuum ab omni cura desiderat* (pracovní pohoda, nálada k práci); Liv. 4, 8, 3 *consulibus operae (non) erat id negotium agere otium* viz II 8

otiosum tempus: Cic. Quint. fr. 3, 8, 3 *quod me institutum poema iubes perficere . . . revertar ad institutum idque perficiam his supplicationum otiosis diebus*

feriae svátky, sváteční klid: Cato Agr. 132 *eo die (Iovis dapalis) feriae bubus et bubulcis et qui dapem facient*; Sen. Epist. 55, 7 *tempestas piscatoribus dedit ferias*; Apul. Met. 9, 6 *licet forensi negotio officinator noster attentus ferias nobis (sc. operariis) fecerit*

6. pracovní nářadí: *arma; instrumentum; machina, machinatio, machinamentum*

arma náčiní, nářadí (odbor. voj. zbraň, zbroj): Verg. G. 1, 160 *n. dicendum et quae sint duris agrestibus arma* (zemědělské nářadí); Cic. Mil. 74 *lintribus in eam insulam materiem, calcem, caementa, arma convexit* (stavební nástroje)

instrumentum [*instruo*] nářadí, nástroj: Cic. Verr. 3, 226 *(aratores) etiam instrumenta agrorum vendere coacti sunt*

machina [řec. dor. *μαχανά*, ion.-att. *μήχανή*] stroj, přístroj (na př. páka, válec, jeřáb, stroj dobývací): Vitruv. 10, 1, 4 *machina est continens ex*

materia coniunctio maximas ad onerum motus habens virtutes; Hor. Epist. 2, 2, 73 torquet nunc lapidem, nunc ingens machina tignum; Sall. Iug. 21, 3 Iugurtha oppidum circumsegit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare aggreditur

machinatio [*machinor*] strojní zařízení (mechanismus): Cic. De or. 2, 72 (is) tamquam machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remissionem animi tum ad tristitiam tum ad laetitiam est contorquendus; — stroj, přístroj: Caes. B. c. 2, 10 machinatio navalis; zejm. dobývací stroj: Caes. B. G. 2, 31 qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent *machinamentum* stroj, přístroj, zejm. dobývací: Liv. 24, 34, 7 turres contabulatas machinamentaue alia quatiendis muris portabant

7. m z d a z a p r á c i: *pretium (operae); merces; manupretium*

pretium cena, plat, odměna, mzda: Plaut. Pseud. 849 pro pretio facio ut opera appareat mea; operae pretium est = stojí za práci

merces [*merx* = zboží] mzda, odměna: mercede conducere = najmouti za mzdu; Sall. Cat. 37 iuventus quae in agris manuum mercede inopiam toleraverat

manupretium (manipretium, manuspretium) mzda za práci, úhrada práce (leckdy proti materiálu): Plaut. Men. 544 cedo aurum: ego manupretium dabo (zaplatím práci); Plin. Nat. h. 34, 37 ex manipretio cuiusque signi denarios seponere aureos singulos

VI. VÝRAZY PRO POMĚR K PRÁCI

1 a) p ř i č i n l i v ě p r a c o v a t i (s námahou, pilně, horlivě, usilovně, vytrvale): *elaborare; desudare; studere; navare; niti, eniti, adniti, coniti; contendere; incumbere in rem n. ad rem; adsidere; insistere*

elaborare: Cic. Cato 38 in his (exercitationibus) desudans atque elaborans; Brut. 312 multae (causae publicae), quas nos diligenter elaboratas et tamquam elucubratas afferebamus

desudare (vl. potiti se) viz I 2

studere alci rei usilovně se něčím zabýváti (horlivě) pracovati o něčem n. o něco: viz I 2

navare [*navus*] usilovně konati: Cic. Epist. 6, 1, 7 navare aliquid et efficere; operam navare = horlivě pracovati

niti (vl. opírati se, vzpírati se), usilovati: Sall. Iug. 31, 17 vos pro libertate nonne summa ope nitimini?; ib. 25, 9 summa vi Cirtam inrumpere nititur

eniti (vl. s opíráním se odněkud dostávati), namáhati se, snažiti se: Hor. C. 3, 27, 47 lacerare ferro et frangere enitar modo multum amati cornua monstri; Cic. Att. 14, 14, 6 omni ope atque opera enitar, ut senatus consultum fiat

adniti (vl. opíratí se) naléhati, usilovati, namáhati se: Sall. Iug. 43, 4 ad ea patrandam summo studio adnitebatur'

coniti (vl. opíratí se) usilovati, namáhati se: Tac. Ann. 15, 42 Nero effodere proxima Averno iuga conisus est; Liv. 1, 33, 5 omnibus copiis conisus Ancus acie primum vincit.

insistere (vl. nastupovati) přikročiti k něčemu, dáti se do něčeho, horlivě konati: Plaut. Mil. 929 insistite hoc negotium sapienter; Cic. De or. 3, 176 quonam modo tantum munus insistemus; Liv. 37, 60, 2 cui rei potissimum insisteret.

contendere (vl. napínati) napínati se, namáhati se, usilovati: Caes. B. G. 1, 31, 2 id contendere et laborare; ib. 5, 8, 3 remis contendit, ut eam partem insulae caperet; ib. 3, 15, 1 milites summa vi transcendere in hostium navem contendebant

incumbere (vl. naléhati na něco, na př. Verg. Aen. 5, 15 incumbere remis) usilovati o něco, dávati se do něčeho: incumbere labori; Cic. Epist. 10, 19, 2 incumbere, ut belli extrema perficias; Phil. 4, 12 incumbite in causam; Verg. G. 4, 249 hoc acrius omnes incumbent generis lapsi sarcire ruinas

assidere (vl. seděti u něčeho) vytrvale se zabývati něčím: Sen. Epist. 72, 3 ut huic (philosophiae) adsideamus; Plin. Epist. 3, 5, 19 qui tota vita litteris adsident

b) zaháletí, lenošiti, býti líný (s příhanou, srov. I 8); *desidere* (někdy), *desidem esse*; *pigrere*, *pigrare*

desidere viz I 8

desidem esse viz *deses* IV 1 b)

languere (vl. býti mdlý) býti nečinný, zaháletí: Cic. Nat. d. 1, 7 cum otio langueremus; Pis. 82 quamquam languet iuventus nec perinde atque debebat in laudis et gloriae cupiditate versatur

pigrere, *pigrare* [*piger*] býti líný (k něčemu): Enn. Ann. zl. 425 post aetate pigret sufferre laborem; Lucr. 1, 410 quod si pigraris paulumve ecesseris ab re

2a) usilovná (horlivá, pilná) práce, přičinlivost, horlivost, snažnost, pílě: *studium*; *industria*; *impigritas*; *operositas*; *navitas*; *intentio*, *contentio*; *assiduitas*; *sedulitas*

studium [*studeo*] horlivost, snaha: Cic. Inv. 2, 31 studium quod est assidua et vehementer aliquam ad rem applicata magna cum voluptate occupatio; Epist. 4, 3, 3 summo studio summaque cura didicisse; — o práci hmotné: Cic. S. Rosc. 48 qui et ipsi incensi sunt studio quod ad agrum colendum attinet; — většinou o práci duševní: Cic. Arch. 3 studia humanitatis ac litterarum; Vatin. 8 bonarum artium studia

industria přičinlivost, pilnost: Cic. Tusc. 4, 44 (Demosthenes) dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria

impigritas [*impiger*]: Cic. Resp. 3, 40 *viri fortissimi fortitudinis, impigris-tatis, patientiae...*

operositas [*operosus*] snažnost (zvl. přílišná, srov. řec. *περιεργία*): Quint. 8, 3, 55 *supervacua, ut sic dixerim, operositas*

navitas [*navus*] horlivá činnost, příčinnivost: Cic. Epist. 10, 25, 1 *istam operam tuam, navitatem celeritati praeturae anteponebam censeo*

intentio, contentio [*tendo*] (vl. napětí) úsilí: Quint. 10, 3, 23 *illa, quae ipsa delectant, necesse est avocent ab intentione operis destinati*; Plin. Epist. 1, 3, 2 *intentio rei familiaris obeundae*; Cic. Cael. 39 *ut omnem vitae suae cursum in labore corporis atque in animi contentione conficeret*

assiduitas [*assiduus*] ustavičnost, vytrvalost: Cic. Mur. 21 *assiduitatis et operarum harum cotidianarum putat esse consulatum*

sedulitas [*sedulus*] (svědomitá) horlivost, příčinnivost: Cael. u Cic. Epist. 8, 11, 2 *Corneli operam et sedulitatem laudare possum*; Hor. Epist. 1, 7, 8 *officiosa sedulitas*

b) dovednost, umělost (řemeslná a umělecká): *ars, artificium*

ars: Liv. 39, 6, 9 (o kuchařství) *quod ministerium fuerat, ars haberi coepta*; Cic. Off. 1, 150 *minime artes eae probandae, quae ministrae sunt voluptatum*; Firm. Math. 3, 8, 7 *artes aut sordidae aut squalidae, quales sunt coriorum, fullones...*; Cic. Div. 1, 24 *an medicina ars non putanda est?*

artificium [*artifex*]: Cic. Verr. 4, 72 *Dianae simulacrum singulari opere artificioque perfectum*

c) výkonnost, účinnost: *efficacitas, efficacia, efficientia*

efficacitas [*efficax*]: Cic. Tusc. 4, 31, *viribus corporis et nervis et efficacitati similes similibus quoque verbis animi vires nominantur*

efficacia: Plin. Nat. h. 11, 12 *quos efficaciae industriaeque tantae compa-remus nervos, quas vires?*

efficientia [*efficio*]: Cic. Nat. d. 2, 95 *cum eius (solis) efficientiam cognovissent*

d) lenost, zahálčivost, netečnost: *ignavia; inertia, pigritia; pigredo; socordia; segnitia; negligentia; languor; desidia*

ignavia [*ignavus*]: Sall. Jug. 2, 4 *per luxum atque ignaviam aetatem agere*; Cels. 1, 1 *ignavia corpus hebetat, labor firmat*

inertia [*iners*] (vl. neobratnost) lenivost: Cic. Off. 1, 28 *neglentia, pigritia, inertia, impediuntur*; Rosc. com. 24 *propter inertiam laboris (nechuť k práci)*

pigritia, pigredo [*piger*] (vl. omrzelost, nechuť) lenivost: Cic. Tusc. 4, 18 *pigritiam metum consequentis laboris (definiunt)*; Vulg. Prov. 19, 15 *pigredo immittit soporem et anima dissoluta esuriet*

socordia [*socors*] (vl. tupost) netečnost, nečinnost: Sall. Cat. 4, 1 *socordia atque desidia bonum otium conterere*

segnitia n. segnities [*segnis*] loudavost, lenost: Plaut. Trin. 796 *diem ser-*

mone terere segnitias merast; Ter. Andr. 206 nil locist segnitiae neque so-cordiaie

neglegentia [*neglego*] nedbalost: Cic. Off. 1, 101 omnis actio vacare debet temeritate et neglegentia

languor (vl. malátnost) liknavost, nečinnost: Cic. Off. 1, 123 nihil magis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiaequē dedat,

desidia viz II 8

3 a) **pracovitý, přičinlivý, pilný, horlivý, vytrvalý; studiosus; industrius; diligens; operosus; laboriosus; (homo) magni n. summi laboris, laborifer; agilis; navus; sedulus; impiger; strenuus; assiduus; enixus; intentus; acer**

studiosus [*studium*]: Cic. Tusc. 2, 35 industrios homines illi (Graeci) studiosos vel potius amantes doloris appellant, nos commodius laboriosos; Varro R. r. 1, 17, 7 studiosiores ad opus fieri liberalius tractando; Plin. Epist. 1, 22, 11 Laurentinum meum, hoc est libellos et pugillares studiosumque otium repetam

industrius: Cic. Resp. 1, 4 opponuntur labores, leve sane impedimentum vigilantanti et industrio

diligens: Cic. Tusc. 1, 31 diligens agricola; De or. 1, 150 assidua et diligens scriptura

operosus [*opera*]: Cic. Cato 26 videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa et semper agens aliquid et moliens

laboriosus [*labor*]: Nep. 13, 1, 1 (Timotheus) fuit disertus, impiger, laboriosus

agilis [*ago*]: Hor. Epist. 1, 18, 90 oderunt agilem navumque remissi

navus n. *gnavus*: Cic. Verr. 3, 120 magni et gnavi aratores; ib. 3, 53 homo gnavus et industrius

sedulus [*se a dolus*] (vl. bezelstný) bedlivý: Plin. Nat. h. 17, 101 agricola sedulus

impiger [*in a piger*]: Cic. Font. 43 virum ad labores belli impigrum; Lucr. 5, 1452 usus et impigrae simul experientia mentis

strenuus: Tac. Hist. 1, 46 inops pro locuplete et iners pro strenuo in manipulum redibat (netečný místo horlivého)

assiduus [*assideo*]: Cic. S. Rosc. 47 agricolas assiduos

enixus [*enitor*]: Liv. 42, 3, 1 censor aedem Fortunae faciebat enixo studio

intentus [*intendo*] (vl. napjatý): Sall. Cat. 6, 5 at Romani domi militiaeque intenti festinare (usilovně); Liv. 25, 22, 4 haec omnia intentissima cura acta

acer (vl. ostrý), rázný: Sall. Iug. 7, 4 Iugurtha ut erat impigro atque acri ingenio

b) **umělý, dovedný: artifex**

artifex [*ars a facio*]: Sall. Iug. 35, 5 per homines talis negoti artifices loca atque tempora cuncta explorat; Ov. Met. 15, 218 artifices natura manus admovit

c) účinný, účinný: *activus*; *effectivus*, *effectorius*, *efficax*; *operosus* *actívus* [*ago*]: Sen. Epist. 95,10 philosophia autem et contemplativa est et activa: spectat simul agitque

effectivus [*efficio*]: Quint. 2, 18, 5 (ars) effectiva (výtvarné), srov. ib. 2, 18, 2 aliae (artes positae sunt) in effectu, quae operis, quod oculis subicitur, consummatione finem accipiunt, quam *ποιητικήν* appellamus

effectorius [*effector*]: Aug. Gen. ad litt. imperf. p. 469, 7 vi quadam effectoria et fabricatoria (sc. Dei creatoris)

efficax [*efficio*]: Cael. u Cic. Epist. 8, 10, 3 tardus et parum efficax; Hor. Epod. 3, 17 efficacis Herculis; Plin. Nat. h. 13, 115 tragion contra sagittarum ictus efficacissimum tradunt

operosus [*opera*]: Ov. Met. 14, 22 utere temptatis operosae viribus herbae (účinné).

d) nepracovitý, zahálčivý, lenivý, pomalý: *ignavus*; *piger*; *iners*; *desidiosus*; *segnis*; *socors*; *tardus*; *languidus*; *remissus*; *cessator* *ignavus* [*in a (g) navus*]: Cic. Cato 36 (vitia) inertis, ignavae, somniculosae senectutis,

piger [srov. *piget*] (vl. mající nechť k něčemu) líný: Cael. u Cic. Epist. 8, 1, 1 ad litteras scribendas pigerrimus

iners [*in a ars*] (vl. neumělý, neobratný): Cic. Verr. 3, 161 esset ex inerti parente navus filius,

desidiosus [*desidia*]: Varro R. r. 2 praef. 1 qui in oppido séderent, quam qui rura colerent, desidiores putabant (maiores nostri); Cic. Agr. 2, 91 inertissimum ac desidiosissimum otium

segnis zdlouhavý, lenivý: Liv. 44, 13, 1 ne segnis sederet tantum in agro hostico

socors [*se a cor*] tupý, netečný, bezstarostný, liknavý: Ter. Ad. 695 nolim ceterarum rerum te socordem eodem modo

tardus zdlouhavý, pomalý, loudavý, liknavý: Plaut. Poen. 568 n. te advocatos meliust celeris ducere: tardi sumus nos

languidus [*languedo*] chabý, malátný: Cic. Verr. 3, 31. vino vigiliisque languidus

remissus [*remitto*] (vl. uvolněný) chabý, malátný: Nep. 11, 3, 1 in labore nimis remissus parumque patiens

cessator [*cesso*] váhavec, lenoch: Hor. Sat. 2, 7, 100 nequam et cessator Davus

4a) příčinnivě, pilně, horlivě, vytrvale: *studiose*, *summo studio*; *industrie*; *diligenter*; *laboriose*; *agiliter*; *nave*, *naviter*; *sedulo*; *impigre*; *strenue*; *assidue*, *assiduo*; *enixe*; *acriter*

studiose, summo studio: Ter. Heaut. 285 texentem telam *studiose ipsam offendimus*; Cic. S. Rosc. 50 suos agros *studiose colebant*; Caes. B. G. 4, 31, 3 cum *summo studio a militibus administraretur* (= velmi horlivě konali práce)
industrie: Caes. B. G. 7, 60 ut ea, quae imperasset, *diligenter industrieque administrarent*

diligenter: Cic. Att. 16, 16, 7 ego, quae te velle arbitror, *studiose diligenterque curabo*

operose: Ov. F. 5, 269 vina in magnis *operose condita cellis* (pečlivě)

laboriose: Cic. Div. Caec. 71 *diligentissime laboriosissimeque accusarunt*

agiliter: Amm. 14, 2, 15 *agiliter praeterire pontem* (hbitě)

nave, naviter: Sall. Iug. 77, 3 cuncta *nave fecerant*; Liv. 30, 4, 5 tempus esse *bellum naviter geri*

sedulo: Plaut. Cas. 16 *dabimus operam sedulo*

impigre: Liv. 2, 47, 2 *consulem impigre milites secuti sunt*

strenue: Cic. Quint. fr. 2, 4, 2 *domus utriusque nostrum aedificatur strenue*

assidue, assiduo: Cic. Epist. 5, 13, 3 quibus (litteris) *utor assidue*; Plaut.

Cist. 185 ei rei nunc suam operam usque *assiduo servos dat*

enixe (s napětím sil, usilovně): Cic. Sest. 38 *meam causam omnes boni proprie enixeque susceperant*; Caes. B. c. 3, 35, 2 *Petraeus suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvabat*

acriter: Cic. Epist. 10, 28, 2 *egi acerrime*; Galba ib. 10, 30, 3 *ita pugnatumst, ut acrius non posset ex utraque parte pugnari*

b) u m ě l e, d o v e d n ě : *artificiose*

artificiose: Cic. Nat. d. 2, 57 *quod in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere*

c) č i n n ě, ú č i n n ě : *efficaciter*

efficaciter: Quint. 5, 18, 25 si (accusator) est minus *efficaciter elocutus*

d) l e n i v ě, n e t e č n ě, z d l o u h a v ě : *ignave, ignaviter; pigre; inerter; desidiose; segniter; socorditer; tarde; languide*

ignave, ignaviter: Verg. G. 3, 465 *summas carpentem ignavius herbas (sc. ovem)*; Hirtius u Cic. Att. 15, 6, 2 *an ego, cum omnes caleant, ignaviter aliquid faciam?*

pigre: Colum. 7, 5, 3 *pigre ac segniter agere*

inerter: Charis. 185, 10 *iners quoque habuit dubitationem an omnino in adverbium transire possit, quamvis in vulgari consuetudine sit inerter*

desidiose: Lucr. 4, 1136 *desidiose agere aetatem*

segniter: Liv. 2, 58, 7 *segniter, otiose, neglegenter, contumaciter omnia agere*; Sall. Iug. 75, 10 *nihilo segnius bellum parare*

socorditer: Liv. 1, 22, 5 *ab Albanis socordius res acta*

tarde: Caes. B. G. 4, 23, 2 *a quibus cum paulo tardius esset administratum (přiliš pomalu pracovali)*

languide: Petron. 98, 1 *at non servus publicus tam languide agit*

VII. ETYMOLOGICKÝ A SÉMANTICKÝ ROZBOR VÝRAZŮ PRO PRÁCI

Slovo *opus*, odvozené od koř. *op-*, který je i v subst. *ops*, znamenajícím hojnost, je příbuzné se skr. *apas*. (dílo), jehož obměna véd. *āpas* má význam sakrální 'náboženský úkon', 'oběť'. Také odvozeniny z lat. *opus* jsou odbornými výrazy pro náboženské úkony; tak subst. *opera* se vyskytuje s významem 'bohoslužebný úkon': Afranius zl. 143 R. solvo operam Dianae; *operari sacris* i samo *operari* znamená 'prováděti bohoslužebný úkon', 'konati oběť', na př. Pomponius zl. 133 R. ad Veneris profectust mane vetulus... ibi nunc operatust; Verg. G. 1, 339 sacra refer Cereri laetis operatus in herbis; Prop. 3, 33, 2 Cynthia iam noctes est operata decem; podobně *operatio*. Z těchto souvislostí je možno soudit, že bohoslužebný úkon, konaný pro dosažení hojnosti životních potřeb, byl v době indoevropského společenství pokládán za význačný druh užitečné práce.

Subst. *labor* bývá uváděno v souvislost se slovesy *labare* a *labi* 'káceti se', 'klesati' (Prellwitz, Bezz. Beitr. 13, 144 a po něm jiní); činí-li se to správně, byl by etymologický význam substantiva *labor* 'vrávorání' (pod břemenem) a slovo to by patřilo do toho etymologického příbuzenstva, ke kterému náleží i čes. *slabý*. Ať tomu je jakkoli, znamená toto slovo především námahu; je velmi významné, že Cic. Tusc. 2, 35 staví vedle sebe *labor* a *dolor* jako slova významem si blízká: *labor est functio quaedam vel animi vel corporis gravioris operis et muneris, dolor autem motus asper in corpore alienus a sensibus... est inter haec quaedam tamen similitudo; consuetudo enim laborum perpressionem dolorum efficit faciliorem*.

Subst. *labor* znamená nejčastěji námahu a útrapu tělesnou, ale užívá se ho také o námahách a pracích duševních, na př. Cic. Epist. 14, 1, 1 (perfertur ad me) *te nec animi neque corporis laboribus defatigari*. Podobně se užívá také slova *opus* netoliko o práci hmotné, nýbrž i o duševní, na př. o výkonu řečníka, o práci politika, o díle spisovatele. Takové rozšíření pojmu i slova *práce* je jistě u každého národa, kde se vyskytuje, svědectvím o úrovni jeho vzdělanosti.

Význam 'námaha' má i subst. *moles*, příbuzné s řec. *μῶλος* = 'námaha'; konkrétně znamená mohutnou spoustu hmoty, tíhu, metonymicky pak i její zdvínání a přemisťování.

Užívání slova *sudor* = 'pot' ve smyslu 'námaha' je běžná metonymie, jejíž vznik je zcela nasnadě; v tom se latina shoduje s jinými jazyky, také s češtinou. Proti češtině se v latině neužívá metonymicky o práci substantiva *callum* = 'mozol', 'ztvrdlá kůže'; jeho odvozenina sloveso *callere* přeneseně znamená '(ze zkušenosti) v něčem se vyznati', odkud je *callidus* = 'znalý', 'chytrý'. Ale výraz *callosa manus* = 'mozolná ruka', jenž se ve vlastním významu vyskytuje na př. Hier. Tract. in psalm. 81 p. 79, 39 *piscatorem qui ab opere callosam habebat manum*, může být, podobně jako v češtině, i zna-

kem poctivě lopotné práce; tak Sen. Dial 7, 7, 3, kde se staví *virtus* proti *voluptas*: virtutem in templo convenies, in foro, in curia, pro muris stantem, pulverulentam, coloratam, callosas habentem manus: voluptatem... mollem, enervem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam et medicamentis pollinctam.

S češtinou se latina stýká ve vyjadřování představy, že se při práci odírá kůže; odtud pocházejí výrazy jako Verg. G. 4, 114 ipse labore manum duro terat; Ov. Met. 15, 124 (o tažných dobytčatech). trita labore colla. Tak i *se terere* nebo med. *teri* znamená 'dřítí se', 'hmoždití se', 'lopotiti se'; přesunutím předmětu vzniká spojení *operam conterere* 'dělati namáhavou práci, namáhati se'.

Subst. *aerumna* spojuje ve svém významu význam slov *labor* i *dolor*; podle Cic. Tusc. 4, 18 *aerumna* je *aegritudo laboriosa*. V klas. latině znamená zpravidla útrapu duševní. Ale z demin. *aerumnula* je možno soudit, že to byl původně název pro věc zcela hmotnou; to deminutivum totiž znamenalo podle Paula z Festa 22, 13 L. vidlici, na které se nosila na zádech zavazadla: *aerumnulas* Plautus refert *furcillas quibus religatas sarcinas viatores gerebant*... Itaque *aerumnae* labores onerosos significat. Podle toho *aerumna* snad původně znamenalo břímě nošené na zádech a spojení *aerumnas ferre*, *aerumnas levare* měla význam zcela konkrétní.

V latině není obdoby k slovanskému na př. ruskému odvození slovesa *rabotať* a substantiva *rabota* od subst. *rab* = 'otrok'; latinská slova odvozená od *servus*, jako *servio*, *servitium*, *servitus* mají vesměs stavovský význam služebního poměru a nenabyla obecného významu práce. Etymologie slova *servus* je sporná; bylo také vysloveno mínění (E. Benveniste), že to je slovo přejaté z etruštiny. Ale z uvedené okolnosti, že jeho odvozeniny neznamenají přímo práci samu, je možno soudit, že ani slovo *servus* samo neznamenalo původně člověka těžce pracujícího a že je možno uznávat u něho jako původní význam 'hlídač', který je v jeho indoevropském příbuzenstvu, zejm. v avestských složeninách *passuš-haurvō* = 'hlídač stáda' a *viš-haurvō* = 'hlídač osady' (v. Ernout-Meillet Dict. étym. s. v. *servus*) a na který poukazuje i sloveso *servare* a jeho složeniny, zejména *observare*, o němž se asi zbytečně pochybuje, že je odvozeno od subst. *servus*.

Také není v latině názvu práce, který by byl odvozen takovým způsobem jako je franc. *travail*, *travailler*, jehož základem je pravděpodobně pozdně lat. subst. *tripalium*, značící mučící nástroj.

Subst. *ars* [<*artis] je odvozeno od koř. *ar-*, který je také ve slovech *arma*, *armus*, *artus*, *armentum*, řec. ἀρραγίσια, ἀριθμός, čes. *jařmo*; podle toho má *ars* etymol. význam '(dovedné) spojování', 'vytváření spojováním'.

Metonymicky, to jest onomastickou zkratkou, se vyjadřuje pojem práce i slovem *manus* = 'ruka'.

Etymologický význam slovesa *facere* (ie. kořen *dhē-*, srov. stslov. *dějo*,

děti = klásti; *dělo, dělati*) je 'klásti', srov. příbuzné řec. *τίθημι* a skr. *dadhāmi* 'kladu'. V latině je tento význam skoro úplně zatlačen významem 'dělati', 'činiti', jenž vznikl při takové práci, kde se kladením něco vytvářelo (Ernout—Meillet Dict. étymol. s. v. *facio*); ale přece se projevuje v některých spojeních, kde se za *facere* může dosadit i *ponere*, na př. srov. Cic. Epist. 7, 23, 1 *fac, quaeso, qui ego sum, esse te* ě : Ter. Phorm. 630 *pono esse victum eum*.

U slovesa *agere* [srov. řec. *ἄγειν*] je etymologický význam 'hnáti' zachován, na př. Verg. Ecl. 1, 13 *en, ipse capellas protenus aeger ago*. Z něho vzniklo užívání tohoto slovesa o tvořivé práci, při které se postupuje dopředu, podobně jako na př. v hornickém výrazu českém 'hnáti chodbu' (= raziti důlní chodbu dopředu, Přír. slov. s. v. *hnáti*); na př. Cic. Off. 3, 90 *si pater cuniculos agat ad aerarium* (kdyby hnal podkopy); Liv. 1, 56, 2 *cloacam maximam sub terra agendam*; Verg. Aen. 3, 394 n. *Alpheum fama est huc occultas egisse vias subter mare*. V tomto smyslu se užívá i slovesa *ducere* podobně jako v češtině *vésti*; na př. *fossam agere = fossam ducere = vésti příkop*. Akusativy v těchto spojeních jsou akusativy výsledku; podobný význam má *agere* ve spojení s akus. obsahem, na př. *vitam agere* 'vésti život'. Odtud se rozšířilo užívání *agere* o takové činnosti, kde není postupování, ve smyslu 'dělati', 'činiti'.

Z výrazů pro pojem 'zaměstnaný' znamená *occupatus* (*occupo* z *ob* a *capio*) vlastně 'zabraný', 'zaujatý', srov. *arcem occupare* 'obsaditi tvrz'. Adj. *distentus* je participium slovesa *distinere*, jež znamená ve vojenství 'na různých místech držeti', 'vázati' a pak vůbec 'zabavovati', 'zaměstnávat'.

Jaký základní význam má slovo *otium* = 'volný čas', není jisto. Bývá uváděno v souvislost s got. *au þeis* = 'prázdný' (něm. *öde*), řec. *αῦσιος* 'prázdný', 'marný', a podle toho rekonstruováno na **autiom*; ale vážná je námitka Meilletova (Dict. étymol. s. v. *otium*), že v latině není stopy po psaní tohoto slova s *au*.

Sloveso *desidere* (odtud adj. *deses* a subst. *desidia*) znamená 'vysedávání', 'nečinné sedění'; je to opak složeniny *assidere*, znamenající sedění účinné.

Slovesa, která znamenají 'příčinnivě pracovati', 'usilovati', byla na práci přenášena od různých úkonů konkrétních, jako je opírání (*niti* a složeniny), napínání (*tendere* a složeniny), naléhání (*incumbere*), tlačení (*urgere*), nastupování (*insistere*), sedění u něčeho (*adsidere*). Také česky se říká, že pracujeme 'úporně' 'napínáme síly', 'ležíme v knihách' nebo 'sedíme v knihách', mluvíme o 'naléhavých' pracích.

Sloveso *studere*, jež je vlastním výrazem pro pojem usilování, je dosud nejasné.

Adj. *navus* (arch. *gnavus*), od něhož je odvozeno sloveso *navare*, bývá uváděno v souvislost se slovesem (*g*)*noscere* 'znáti', při čemž se pro vývoj

významu poukazuje na poměr něm. *kennen: können* (Walde Lat. etymol. Wb., Ernout—Meillet Dict. étymol.); ale sémantická vzdálenost mezi 'znalý' a 'horlivý' je mnohem větší než mezi 'znáti' a 'moci', takže sotva je možno pokládat adj. *navus* za vysvětlené.

Adj. *sedulus* je přitvořeno k adv. *sedulo*, jež je vlastně spřežka *se dolo = 'bez klamu'; znamená etymologicky 'bezelstný', o pracovníku 'svědomitý', 'horlivý'.

Adj. *strenuus* = 'příčinnivý' bezpochyby souvisí původem s řec. adj. *σιτηνής* = 'ostrý', 'drsný' (zvl. o zvuku), 'silný'. Poznámka Meilletova (v uved. slovníku s. v. *strena*), že toto sblížování je pochybné vzhledem k významu, ztrácí na váze, když poukážeme na užívání adjektiva *acer* jak o pronikavém zvuku, tak o ráznosti v jednání.

Z výrazů pro zahálení znamenají některé váhavost (*tardus, segnis, cessatio, cessator*), jiné ochablost (*languidus, remissus*), jiné neumělost, neobratnost (*iners*) nebò tupost (*socors*, složené z odlučovacího *se— a cor*). Adj. *piger* = 'líný' sotva lze odlučovat od slovesa *piget* = 'mrzí mě', 'mám nechut' k něčemu'; je tu tedy vývoj významu od znechucenosti k lenosti.

VIII. PŘENÁŠENÍ VÝRAZŮ PRO PRÁCI

Výrazů pro práci se v latině nezdávka užívá přeneseně; již z toho je patrné, že se jimi vyjadřovaly představy v denním životě zcela běžné. Tak souslovní *magno opere*, spojené v spřežku *magno opere*, které má ještě vlastní význam 'velkou prací', 'velkým dílem' na př. Liv. 21, 57, 6 *emporium et opere magno munitum et valido firmatum praesidio*, nabylo přenášením významu 'velice', 'hrubě' a užívá se ho — ale jen u sloves — i tam, kde o žádnou práci nejde, jako na př. Lucr. 1, 637 (*qui materiem rerum esse putant ignem*), *magno opere a vera lapsi ratione videntur*.

Subst. *labor* se přenáší na to, co je trudné, svízelné, strastné, podobně jako čes. *lopota*, ale mnohem častěji; čes. *práce* se v tomto smyslu neužívá. Tak na př. o útrapách Plaut. Capt. 946 *propter meum caput labores homini evenisse optumo*; o nepříznivém postavení životním Cic. Epist. 15, 8 *te, cuius erga me singulare benevolentiam vel in labore meo vel in honore perspexi*. Podobně sloveso *laborare* = 'býti v tísní', 'trápiti se', 'zápasiti'; na př. Plaut. Mil. 206 *laborat, crebro commutat status* (o člověku úporně přemýšlejícím); Caes. B. c. 2, 6, 2 *nostri suis laborantibus succurrebant* (o svízelném postavení vojska; tak často); Verg. Aen. 2, 11 *Troiae supremum audire laborem* (o zatížení dluhy); Cic. Epist. 9, 23 *dixit te in lecto esse, quod ex pedibus laborares* (o nemoci); Cic. S. Rosc. 154 *ex quibus rebus maxime res publica laborat, eis maxime mederi convenit* (obrazně o nemoci); Hor. C. 1, 17, 19 *laborantes in uno Penelopen vitreamque Circen* (o lásce). Shodná s češtinou

je v latině představa 'pracovati k porodu'; na př. Hor. C. 3, 22, 2 laborantes utero puellas, srov. subst. *labor* Verg. G. 4, 340 primos Lucinae experta labores. Báje vysvětlovala, že *labores* jsou proto údělem člověka, že lidské pokolení po potopě světa bylo obnoveno z kamení házeného Deukalionem a Pyrrha; tak Ov. Met. 1, 414 n. inde genus durum sumus experiensque laborum et documenta damus, qua simus origine nati.

Substantiva *fabrica* a *machina* a jejich odvozeniny se často přenášejí na představy 'chytrý prostředek', 'obmysl', 'lest', 'úskok', a to zvláště v mluvě hovorové; čes. *stroj* takového významu nenabývá a odvozeniny *strojiti*, *strůjce* se sice spojují se slovy značícími úskok, klam, na př. strojiti pikle, strůjce klamu zlého (Erben), ale samy o sobě pejorativního významu nemají. Subst. *fabrica* se vyskytuje jako synonymum vedle *fallacia*; na př. Plaut. Cist. 540 quot admoenivi fabricas, quot fallacias; Mil. 875 hanc fabricam fallaciasque; samo na př. Plaut. Bacch. 366 erili filio hanc fabricam dabo; Poen 1099 nunc hoc consilium capio et hanc fabricam apparo. Podobně subst. *machina*; na př. Plaut. Bacch. 232 n. ego hodie aliquam machinabor machinam, unde aurum efficiam amanti erili filio; Cic. Nat. d. 3, 73 quid? isti doli, quid? machinae quid? fallaciae praestrigiaeque num sine ratione esse potuerunt?

Slovesa *machinari* a *fabricare* s významem 'obmyslně strojiti', 'osnovati' jsou na př. Cic. De domo 54 nihil aliud, nisi uti ne quid per vim agi posset, machinabare; Liv. 1, 51, 1 Tarquinius Turno necem machinabatur; Ulp. Dig. 29, 3, 2, 6 inspectio (tabularum) materiam falso fabricando instruere potest. Adj. *fabricatus* o lidech = callidus, dolosus; na př. Ennod. Epist. 7, 12, 1 nos contra fabricatos munit simplicitas.

Žertovnou etymologickou figuru vytvořil Plautus Mil. 938 hodie hunc dolum dolamus ve smyslu 'dolum machinamur'.

Podobně substantiva *fabricatus*, *machinatio*, *machinatus* mívají buď sama nebo v jistých spojeních význam obmyslnosti. Na př. Sidon. Epist. 3, 13, 10 hoc fabricatu Daedalus noster amicitiarum culmen aedificat; Apul. Apol. 74 gloriatur me suo machinatu reum postulatam. Subst. *machinatio* s významem 'obmysl', 'úskok' se vyskytuje častěji v Digestech; na př. 4, 3, 1 machinatio quaedam alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur et aliud agitur; 45, 1, 36 per machinationem obligari. V tomto významu je přejato i do češtiny: *machinace* (v pl.) = 'zálučné jednání', 'pletichy' a pod.

Substantiva *fabricator*, *machinator* s gen. věci mívají význam 'původce', a to *machinator* obyčejně v špatném smyslu, na př. Lucr. 3, 473 dolor ac morbus leti fabricator uterquest; Verg. Aen. 2, 264 doli fabricator Epeus; Cic. Cat. 3, 6 horum omnium scelerum improbissimum machinatorem ad me vocavi.

Přeneseně se užívá ve významu 'obmysl', 'lest', 'chytrost' také slova *ars* (vl. dovednost, umění), jež se jinak přenáší na neutrální představy jednak

ve významu 'vlastnost', jednak ve významu 'prostředek', 'způsob'; na př. Liv. 3, 10, 10 iam virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi; Verg. Aen. 1, 657 at Cytherea novas artes, nova pectore versat consilia. Podobně subst. *artificium*, na př. Cic. Div. Caec. 44 numquam ille me opprimet consilio, numquam ullo artificio pervertet; Att. 9, 16, 2 artificium quoddam excogitandum est; Bell. Afr. 73, 2 ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere.

Ve významu substantiva *negotium* (vl. zaměstnání) druhdy převládá ve-
dejší představa 'námaha', 'obtíž', 'nesnáž'; tak Cic. Att. 5, 12, 1 negotium magnum est navigare atque id mense Quinctili; ib. 10, 16, 3 Cato Siciliam tenere nullo negotio potuit. Subst. *otium* (vl. prázdeň) má často význam 'pokoj', 'klid', 'mír'; na př. Nep. 20, 3, 2 (Timoleon) ex maximo bello otium totae insulae conciliavit; Hor. C. 2, 16, 1 nn. za *otium* prosí bohy plavec zastižený na moři bouří i Thrakie rozběsněná válkou i lučištníci Medové. Tyto vedlejší významy slov *negotium* a *otium* prozrazují, že práce nebyla Římanům žádoucí náplní života.

Ze slov pro pojem 'pracovník' přenášejí se substantiva *artifex*, *opifex*, *faber* bez příhany, kdežto substantiva *opera*, *operarius* mívají přízvuk hanlivý. Tak Sall. Ad Caes 1, 1, 2 Appius ait fabrum esse quemque fortunae suae; ale Cic. Sest. 38 erat mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum operis conductis (t. j. s náhončími); De or. 1, 83 hos, quos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celerī et exercitata ('řemeslníci').

Názorný obraz vytváří Cic. De or. 2, 162, když přirovnává činnost řemeslných učitelů řečnictví, kteří ustavičně přemílají jednu a touž věc, k nepřetržitému bušení na jednu kovadlinu: (rudem) his tradam assiduis, uno opere eandem incudem diem noctemque tundentibus.

IX. POJEM PRÁCE V ŘČENÍCH A PŘISLOVÍCH

O práci jako vítězném činiteli kulturního pokroku lidstva praví Verg. G. 1, 145 labor omnia vincit improbus (= usilovná); tato slova cituje Macroβ. Sat. 5, 16, 7 mezi místy z Vergilia, která kolují jako přísloví. O nutnosti práce razil Horatius Sat. 1, 5, 59 sentenci 'nil sine magno vita labore dedit mortalibus'. Českému naučení 'člověče přičiň se a Bůh ti požehná' odpovídá věta Varronova R. r. 1, 1, 4 dei facientes adiuvant. Myšlenku 's chutí do toho a půl je hotovo' vyjadřuje Hor. Epist 1, 2, 40 slovy 'dimidium facti qui coepit habet', srov. Sen. Epist. 34, 3 principia totius operis dimidium occupare dicuntur. Že zahálka je matkou všeho zlého, upozorňuje výrok Catonův u Colum. 11, 1, 26 nihil agendo homines male agere discunt. Výzva k bezodkladnému a opravdovému jednání se vyjadřuje rčením 'age, si quid agis' (Plaut. Mil. 215 a. j.) = 'tak už doopravdy dělej', 'když dělat, tak dělat'.

Znakem pilného pracovníka je, že si hledí práce a ani se neohlédne; tak Petron. 57, 7 tu tam laboriosus es, ut post te non respicias?, srov. Ter. Heaut. 70 nullum remittis tempus neque te respicis. O radosti z vykonané práce mluví přísloví uvedené u Cic. Fin. 2, 105 'iucundi' acti labores'.

Představu 'sedět s rukama složenýma v klín' vyjadřuje rčení u Liv. 7, 13, 7 cur compressis, quod aiunt, manibus sedetas. 'Ani prstem nehnouti' = 'nedati si práci' je u Cic. Fin. 3, 57 ne digitum quidem eius causa porrigendum esse dicebant; srov. ib. 5, 93 qui fatentur se virtutis causa ne manum quidem versuros fuisse.

Rozmanitými výrazy vyjadřuje latina práci zbytečnou a marnou; taková práce je 'temporis iactura' (Liv. 39, 4, 4) = 'ztráta času' a její zbytečnost se vyslovuje rčením 'opera luditur' = 'práce přichází nazmar', na př. Ter. Phorm. 332 quia in illis fructus est, in illis opera luditur. Z mluvy soudní se rozšířilo rčení 'actam rem agere' nebo 'actum agere' = vl. 'jednati o věci již vyřízené' = 'konati zbytečnou práci'; na př. Plaut. Pseud. 261 stultus es, rem actam agis; Cic. Att. 9, 6, 6 sed acta ne agamus, reliqua paremus. Časté je rčení 'operam et oleum perdere' vl. 'ztráceti práci a olej' = 'nadmarmo pracovati'; na př. Plaut. Poem. 332 tum pol ego oleum et operam perdidit; Cic. Epist. 7, 1, 3 in quibus (athletis) ipse Pompeius confitetur se et operam et oleum perdidisse; Att. 2, 17, 1 ne et opera et oleum philologiae nostrae perierit.³

Marnost nebo zbytečnost některé práce se vyjadřuje také rozmanitými obrazy. Takový význam má rčení 'piscari in aere' = 'loviti ryby ve vzduchu' (Plaut. As. 49); 'laterem lavare' = 'omýváti cihlu' (Ter. Phorm. 186; Sen. Contr. 10 praef. 11); 'mulgere hircos' = 'dojiti kozly' (Verg. Ecl. 3, 91); 'litus arare' = 'orati (písčítý) břeh' (Ov. Trist. 5, 4, 48; srov. Her. 5, 115 quid harenae semina mandas? non profecturis litora bubus aras; podobně i jinde).

Vzory pilné práce byli i Římanům, právě tak jako nám, mravenci a včely. Tak na př. Hor. Sat. 1, 1, 33 parvola magni formica laboris; Titinius u Non. p. 224, 23 M. formicae pol persimil est rusticus homo; Hor. C. 4, 2, 27 nn. ego apis Matinae more modoque grata carpentis thyma per laborem plurimum operosa parvus carmina fingo; Sen. Epist. 84, 2, apes, ut aiunt, debemus imitari.

* * *

Naše onomastická studie ukazuje, že latina měla značnou hojnost výrazů pro rozmanité odstíny představ souvisejících s pojmem práce. Z jejich užívání je patrné, že Římané pokládali práci duševní za práci stejně jako práci hmotnou. Žádným zvláštním způsobem se v těch výrazech samých neuplatňuje představa práce otrocké; ovšem připojené určení druhdy svědčí, že se rozeznávaly práce „ušlechtilé“ od prací „sprostých“. Poučné je, že výrazy zname-

nající nečinnost snadno nabývají významu hanlivého, jako zase naopak že se s výrazy znamenajícími práci, zaměstnání, snadno spojuje představa obtíže a útrapy. Přenesené užívání výrazů pro práci a vytváření přísloví a sentencí, v kterých se mluví o práci, je svědectvím, že představa práce byla také u Římanů představa blízká a běžná.

Hlubší zdůvodnění těchto sémantických jevů bude možno podati, až se podrobně prozkoumají i jiné okruhy významové a další rodiny slov, a to nejen v latině, ale i v jiných starých nebo i novějších jazycích. Bude třeba i tam obdobně vyšetřiti podrobněji stáří a vzájemné vztahy výrazů slovníkových a vývoje společnosti.

P o z n á m k y

¹ Srov. F. Oberpálcer v Listech filol. 54, 1927, 111 (sémantika a onomasiologie).

² Franz Dornseiff, Buchende Synonymik, Ein Vorschlag (Neue Jahrb. 24, 1921) str. 422—433.

³ Který olej je míněn v tomto rčení, vykládá se různě. A. Otto Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer (Leipzig 1890) str. 253 a n. odmítá výklad, že to je olej užívaný na zápasištích, i výklad, že se tu myslí olej lampičky, při které se studovalo, a pokládá za nejpodobnější pravdě, že to je olej kuchyňský nebo toaletní. Jeho námitka, že toto rčení je starší než užívání lampy ke studiu, neplatí pro užívání umělého světla při jiných pracích, na př. při předení a tkání, viz *lucubrare, lucubratio*; pokládáme za jisté, že v souvislosti s takovými pracemi vzniklo ono rčení; i u nás se říkalo „škoda petroleje (petrolínu, petrolky)“.

Резюме

ЛАТИНСКИЕ ВЫРАЖЕНИЯ ДЛЯ ПОНЯТИЯ „ТРУД“

Филологическое исследование связи, которая существует между словами и предметами, проводится в большинстве случаев так, что решается вопрос, какие значения имеет данное слово и какое взаимоотношение существует между этими значениями. Такой путь от слов к предметам является путем *семантическим*. Но желателен и путь противоположный этому, именно путь, при котором надо выходить от данного предмета и искать, какими словами речь его выражает; этот путь от предмета к словам является путем *ономастическим*.

Автор в этой своей ономастической статье показывает, какие выражения имеет латинский язык для понятия „труд“ в самом широком смысле этого слова. Это понятие делит он на группы; трудиться, труд как деятельность, трудящийся, труд как дело (работа), отношение к труду; каждая из этих групп имеет различные оттенки и рядом с положительными понятиями приведены тут и понятия отрицательные. Все приведенные выражения документированы цитатами выбранными из латинской литературы.

В дальнейшем автор подаст этимологический и семантический разбор при-

веденных выражений, поразывая тоже, как некоторые из них употребляются как метафоры и какую они имеют функцию в пословицах и фразах.

Из множества и разнообразия выражений, употребляемых для понятия „труд“ видно, что это понятие играло значительную роль в мышлении Римлян.

Желательно, чтобы такого рода исследования велись и в других областях понятий и чтобы сравнивались результаты достигнутые ономастическим исследованием разных языков.

Commentationis summa

QUAE VOCES IN LINGUA LATINA DE OPERIS FACIENDI NOTIONE ADHIBEANTUR

Inquirentibus nobis de verborum cum vocibus coniunctione duae praesto sunt procedendi rationes, altera quae a vocibus ad res ducit, quam *semanticam* appellare possumus, altera *onomastica*, qua usi cognoscimus, quo modo res vocabulis designentur. Quod onomastica ratio a philologis adhuc prae *semanticam* aliquantum neglegebatur, minime est probandum. Commentationis auctor studet ostendere, quibus vocibus lingua Latina de operis faciendi notione utatur; quarum usum exemplis e litteris Latinis electis demonstrat. Omnem vocabulorum copiam secundum rerum divisionem digerit etiam grammaticis quae vocantur categoriis adhibitis. Adduntur tria capita, quibus vocum, de quibus agitur, etymologia et sensus explicatur atque quibus modis hae voces transferantur et qui sit earum in proverbiiis dictionibusque usus ostenditur.